

ФАНТАСТИЧНЕ У ТВОРАХ К. УІЛСОНА ТА В. ШЕВЧУКА

Анотація. У статті аналізується специфіка фантастичних елементів у повісті «Мор» та романі «Паразити свідомості». Розглядається функціональне призначення фантастики у художній структурі екзистенціалістських текстів.

Ключові слова: екзистенціалізм, фантастика, абсурдність, свідомість.

Аннотация. У статье анализируется специфика фантастических элементов в повести «Мор» и романе «Паразиты сознания». Рассматривается функциональное предназначение фантастики в художественной структуре экзистенциалистских текстов.

Ключевые слова: экзистенциализм, фантастика, абсурдность, сознание.

Summary. The article reads about the peculiarities of the fantastic elements in the story «Plague» and the novel «The Mind parasites». The functional role of fantasy in existentialist texts is observed.

Key words: existentialism, science fiction, absurdity, consciousness.

Творчість Коліна Уілсона та Валерія Шевчука займає чільне місце у літературному просторі Англії та України II пол. XX століття. Численність розвідок, присвячених найрізноманітнішим аспектам їхнього письменницького доробку, свідчить про його актуальність та багатогранність. Об'єктивне осмислення прози Валерія Шевчука та аналіз окремих її складових знаходимо у роботах таких дослідників, як С. Андрусів, М. Рябчук, Р. Мовчан, М. Павлишин, Р. Корогодський, А. Горнятко-Шумилович, Р. Багрій. Дослідженню прози письменника у контексті світової літератури присвячені монографія Л. Тарнашинської та дисертація Н. Городнюк. Історичний та онірично-міфологічний дискурс творчості автора стали основою для дисертаційних досліджень Л. Донченко, Т. Бледних.

Незважаючи на активний інтерес зарубіжних вчених до постаті Коліна Вілсона – яскравого представника екзистенціалізму в Англії (Howard F. Dossor «Colin Wilson: the man and his mind», 1990; Michael Trowel «Colin Wilson: the positive approach: a response to a critic», 1991; Brad Spurgeon «Colin Wilson: Philosopher of Optimism», 2006 etc), у вітчизняному літературознавстві, він представлений поодинокими розвідками російських вчених радянського періоду, зокрема В. Івашової, С. Кошелева, З. Эсебуа та Л. Мосолової. Таку неуважність до творчих надбань автора можна пояснити складністю сприймання та трактування його текстів, які написані у жанрі наукової фантастики, водночас пройняті філософсько-екзистенціалістськими концептами. Вказана особливість спостерігається і у прозі В. Шевчука, зокрема у повісті «Мор», що дає підстави для її типологічного зіставлення із знаковим романом англійського письменника «Паразити свідомості».

Валерій Шевчук, як зазначає Микола Рябчик, передусім філософ, мислитель і лише потім белетрист; уся його проза, по суті, про пошук сенсу життя, про досягнення душевної гармонії, життєвої рівноваги в хисткому й незатишному, а втім прекрасному світі [6, с. 176]. А. Горнятко-Шумилович вважає, що письменник, змальовуючи стан протистояння абсурдному світі, шукав опертя в екзистенціалізмі [2, с. 48].

Повість «Мор», написана 1969 та надрукована майже через 20 років, навіває асоціації з «Чумою» А. Камю [5]. Хоча сам В. Шевчук і стверджує, що

ознайомився з твором французького письменника значно пізніше, зізнається, «що екзистенціалізм завоював цілком свідомо» [7, с. 39]. Моделювання вигаданого у суміші з цілком реальною ареною розвитку подій створюють ефект умовності, який реалізується через фантастичні перевтілення героя повісті у різні особистості. В. Шевчук ставить своїх героїв в умови екстремальної ситуації, тобто всепоглинаючого мору та моделює варіанти їх можливої поведінки.

Конструювання фантастичних подій знаходимо і у «Паразитах свідомості» Коліна Вілсона. Головний герой археолог Остін, перебуваючи у цілком правдоподібних умовах існування (займається розкопками, зустрічається з друзями тощо), відкриває присутність у своїй свідомості чужорідних істот, яких називає паразитами. Таким чином, автор моделює перетин буденно-побутового та фантастично-ілюзорного світів, нашарування яких створює ефект умовності. Це і дозволяє письменникові простежувати поведінку героя при зіткненні з «паразитами». Слід зауважити, що Вілсон сповна наситив свій роман композиційними елементами наукової фантастики. Сам твір написаний з використанням техніки псеводокумента, де бажане видається за явне з додаванням посилань на неіснуючі документи у суміші з використанням відомих реально існуючих історичних осіб; обіграний також ефект надможливостей за допомогою телепатії та психокінезу; одночасна поява у творі далекого майбутнього та можливості людини жити на інших планетах з розкопками древніх міст, що існували мільйони років тому. Усі ці засоби відіграють роль «загорнутої гіркої пігулки» (В. Івашова), які читачеві буде легше проковтнути, а вже потім розбирати на складові. У Валерія Шевчука спостерігаємо дещо інший підхід до подачі філософського матеріалу. Автор не вигадував подій, а взяв за основу страшну епідемію, що сталась у Львові наприкінці 16 століття. Найпоказовішими характерами авторові видалились люди, які виконували конкретні функції, зокрема ченці, кати та лікарі. Поєднавши історично зафіксовані події з власним баченням світу, Шевчук художньо втілює екзистенціалістські категорії абсурдності буття, страху та пошуку сенсу існування.

Відомо, що Колін Вілсон, окрім низки науково-фантастичних романів, є автором філософських ро-

біт, присвячених екзистенціалізму. Хоча його і захопили ідеї філософії існування, проте він не сприймав песимізму та зневіри французьких екзистенціалістів. Саме виправленню помилок у «старому екзистенціалізмі», присвячена праця «Вступ у новий екзистенціалізм» (1966) («Introduction to the new existentialism»). Автор підкреслює: «Сартр та Хайдегер помилялись говорячи, що немає виходу, вихід є і той хто спроможеться його побачити зробить перший крок до своєї еволюції» [9, с. 181]. У «Паразитах свідомості» ця думка виражена одним із героїв наступним чином: «один талановитий письменник-песиміст калічить ціле покоління письменників, а ті своєю чергою отруюють душу кожної освіченої людини» [1, с. 68]. Роман розпочинається з похмурих настроїв головного героя Остіна, який раптом відчув себе «дрібним нікчемою», а його власне життя видалось йому «простими брижами на поверхні океану часу, де світ довкола – чужий та ворожий» [1, с. 25]. Далі у романі можемо знайти рядки, де автор пояснює, яким чином діють паразити свідомості на людини: «як нудота викликає відчуття фізичної кволості, так їхній (паразитів) тиск викликає відчуття пригніченості духу – своєрідної духовної нудоти» [1, с. 90]. Тобто сартрівське поняття «нудоти», зауважує К. Кошелев, визначає напрямок думки – світовідчуття песимістичного екзистенціаліста створюється паразитами [4, с. 107]. В. Івашова порівнюючи прозу К. Вілсон з його сучасниками А. Мердок та В. Голдінгом зазначає «не можна не відчувати – хоч який би часом був еклектизм його поглядів – головного: того філософського оптимізму, який відрізняє всю літературну продукцію автора «Паразитів свідомості»» [1, с. 193]. Як бачимо, суттєва відмінність, що відрізняла «старий» екзистенціалізм від «нового» – це принципова заміна песимістичних поглядів на світ на оптимістичні, що в свою чергу зовсім не заперечує екзистенціалістських категорій свободи, абсурдності чи відповідальності, а тільки подає їх у іншій тональності.

Доречно згадати, що праця «Вступ у новий екзистенціалізм» була написана незадовго перед виходом роману «Паразити свідомості», є фактично його передісторією. Говорячи про відчуження людини, автор зокрема вказує на «існування якоїсь невидимої сили, яка бажає затримати розвиток людства, заважає йому повністю використовувати свої здібності. Можна подумати, що в людині сидить невидимий паразит, завдання якого – не дати людині пізнати свою свободу» [9, с. 161]. Пізніше в есе «Наукова фантастика як екзистенціалізм» («Science fiction as existentialism» 1978) Вілсон опише «паразитів свідомості» як спробу символічно вказати людству на те, що з ним не так, а через мистецтво та містику людина одержує проблески приголомшливої свободи, що знаходиться поза нашим осягненням» [10, с. 13]. Фантастична метафоричність образу паразитів свідомості дозволяє автору поєднати раціональну та ірраціональну діяльність людини в один резервуар, який людина в силу свого інтелекту та внутрішнього стержня наповнює протягом цілого життя. Найкоректніше тлумачення згаданого образу пропонує В. В. Івашова у праці «Що зберігає час» (1979) : «Паразити

втілюють і дух рутини, і дух жадібності і користі, і сили, що штовхають людей на війни і знищення собі подібних, але перш за все вони паралізують волю до пізнання і оволодіння таємницями природи і світобудови. Для тих, хто опиняється під владою «паразитів», очевидна тільки абсурдність буття, яка провокує самознищення» [3, с. 192-193]. Таким чином людина, у свідомості якої верх тримають «паразити», представлена у Вілсона хворою. Він називає «паразитів» раком свідомості та хворобою роздвоєння особистості, при цьому вказує на її конкретні причини, серед яких передусім – нереалізовані можливості, які мстять за себе: «Ті, у кого вистачило мужності реалізувати себе, не помирають від раку. А серед тих, хто має певні приховані можливості, але не наважується виявити їх, великий відсоток хворих на рак. Їхня недовіра до життя отруює їм душу» [1, с. 157]. Ще однією передумовою хвороби Вілсон вважає стан розчарування, з яким людина стикається, усвідомивши абсурдність свого повсякденного буття. Автор виводить своєрідний рецепт порятунку від цієї самознищувачої сили, який полягає в опануванні вміння заглиблюватись у свою внутрішню істоту. У результаті і рак, і роздвоєння особистості стають неможливими, бо неможливим стає виникнення вогнищ розчарування» [1, с. 157]. Тож, на думку Вілсона, порятунок людини криється у глибинах її свідомості та залежить від її сил протистояти всепоглинаючій безодні пасивності та безнадії.

Валерію Шевчуку також не чужий мотив роздвоєння особистості, який він символічно використовує наділивши свого героя здатністю проживати у тілах різних людей. Проте український письменник розглядає двоїстість не як проблему, а як необхідну умову перебування людини у світі собі подібних. Прикметно, що кожна з особистостей є своєрідною сходинкою на шляху, що веде героя до самого себе. На відміну від Коліна Вілсона, ідея самопізнання та пошуку істини у Шевчука тісно пов'язана з ідеєю власного призначення та місця у світі, а усвідомлення свого обов'язку та призначення осмислюється як наслідок процесу самопізнання. У повісті «Мор» автор моделює художню ситуацію, у якій пошук героєм своєї втраченої суті стає водночас пошуком свого обов'язку та призначення. Перевтілюючись у ченця Георгія чи інквізитора Сіроносного, дивний подорожній Странний, якого жахаються люди через пустку замість очей, у середині себе веде невпинну боротьба між світлим та темним полюсами людської душі. Перебування у тілі нової особи щоразу супроводжується втратою пам'яті. Використовуючи ефект «чистого аркуша», письменник змальовує свідомі та підсвідомі рефлексії людини, створює відчуття іншого виміру людського буття. Символ мору у творі Шевчука перегукується з символом «паразитів» Вілсона, адже також несе у собі руйнівну силу, що здатна знищити людину не тільки фізично, але й осквернити душу, залишаючи її порожньою.

Використавши фантастичну інтерпретацію символів «мору» та «паразитів свідомості», Валерій Шевчук та Колін Вілсон майстерно передали екси-

стенціальістську ідею пошуку відповіді на питання сенсу існування. Для цього героям довелося пройти певний шлях, як в прямому, так і переносному значенні. Так, герой Шевчука розпочинає свою подорож втечею з устеленого мертвими тілами поля і потрапляє в місто заражене мором. Тут, рухаючись по колу від однієї душі до іншої, зустрічає бурмістра Алембека, який незважаючи на перестороги, не покинув заражену територію, не злякали його і порожні очі Страннього. В постаті Алембека, Странній відчув те, що так давно шукав – силу людини, для якої мор – це символ стійкості та надії. Милосердя бурмістра, його воля до життя відкрили Странньому просту істину:

«— Я багато побачив у цьому світі, — проказав він, — багато пізнав. Не добро то було й не щастя, але тільки так можна пізнати потребу в добрі та щасті. Різні люди пробували в мені, а я в них; жив я отак і лише одну науку виніс: ми повинні любити одне одного в світі. Бо коли ми любимо одне одного, ми життя творимо, а коли ненавидимо — нищимо його. Хай же буде звершена у нас любов, а не ненависть. Тільки по цьому пізнаємо, що ми справжні суть і що потрібні у цьому світі. Наш бог — любов, і хто пробує в любові, в бозі пробує. Тільки любов'ю міряймо наші вчинки і дії — немає у світі вищого суду!» [8, с. 468]. Ключ до дверей, що відкриють людині вартісність її власного буття, за Шевчуком, лежить у любові та добродієності. Характерно, що усвідомлення такої, здавалось би, очевидної правди, у сюжетному плані передбачало також і знищення самого фізичного мору. Ліки, як і відкрита істина, лежали на поверхні, потрібно було просто знищити переносників зарази – мух, які зрештою згинули від диму велетенського вогнища, розпаленого у місті.

Шлях Остіна, героя «Паразитів свідомості», після моменту визнання у собі чужорідних істот пролягав крізь різні етапи самозречення, де людину перес-

лідують страх, відчай, безпорадність та бажання заподіяти собі смерть. Найбільш небезпечним, на думку автора, є самогубство, оскільки означає кінцеву точку для тих хто не зміг протистояти паразитам свідомості. Вілсон підкреслює, що його жертвою частіше стають інтелектуали, які програли свій власний внутрішній бій. У сюжетній канві твору представлено масове самогубство 20-ти однодумців Остіна та його безпосереднього натхненника, який вперше почав досліджувати проблему «паразитів», психолога Карела Вайсмана. На відміну від них головний герой, докладаючи максимум зусиль на шляху до відкриття істини, все ж знаходить ліки від «паразитів», він визнає, що «Життя часом стає безглуздом. ...те, що мало б виростати в дедалі більшу життєву силу, розгублюється з кожною хвилиною. Та досить це усвідомити, як лиха напасть гине. Люди звикають до того, що трапляється з ними. Вони застуджуються; вони потерпають від депресії; вони хапаються за якусь справу, а потім кидають її, вони нудьгують... Але тільки-но людина звертає погляд всередину своєї свідомості, всі ці лиха перестають траплятися з нею, вона починає керувати собою» [1, с. 74]. Тобто, внутрішня боротьба за самовдосконалення та заглиблення у власний внутрішній світ, дають змогу переродитись та позбутись «паразитів».

Використання фантастичного як засобу втілення власних філософських поглядів, дозволило і В. Шевчуку, і К. Вілсону вийти далеко за рамки книжкового тексту, адже фантастика лише місце домислам та ілюзіям. На питання, поставлені Сартром та Камю з приводу сенсу існування та абсурдності буття, письменники пропонують ідейно одностайні відповіді, що передбачають оптимізм сприйняття світу, тільки у Валерія Шевчука ключовими елементами виступають любов та надія, а у Коліна Вілсон – глибока віра у внутрішні сили та інтелект людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вілсон Колін Паразити свідомості : [роман] : переклад з англ. В. Романець, післямова В.В. Івашова]. – К., 1988. – 202 с.
2. Горнятко–Шумилович А. Й. Боротьба за «автентичну людину» (проза В. Шевчука як віддзеркалення екзистенціалізму) / Анна Йосипівна Горнятко–Шумилович. – Львів: Каменяр : ЛДУ імені Івана Франка, 1999. – 48 с.
3. Івашова В. В. Что сохраняет время: Литература Великобритании, 1945 – 1977 / В.В. Івашова. – М. Сов. писатель, 1979. – 336 с.
4. Кошелев С. Л. Колин Уилсон – эссеист и романист / С. Л. Кошелев // Взаимодействие жанров и стилей в художественной системе писателя. – М.: МГПИ. им. Ленина, 1982. – С. 102 – 110.
5. Островська Г. Не про морок (Валерій Шевчук і Альбер Камю на уроці позакласного читання в 11-му класі) / Г. Островська // Українська мова та література. – 2006. – № 41-43 (489-491). – С. 36 – 38.
6. Рябчук М. книга добра і зла за Валерієм Шевчуком / М. Рябчук // Вітчизна. – 1988. – № 2. – С. 176 – 179.
7. Тарнашинська Л. Б. Художня галактика Валерія Шевчука: постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури / Людмила Броніславівна Тарнашинська. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 213 с.
8. Шевчук В. О. Птахи з невидимого острова : [роман, повісті] / Валерій Олександрович Шевчук. – К.: Рад. письм. – 1989. – 470 с.
9. Wilson Colin Introduction to the new existentialism / Colin Wilson. – London, 1966. – 189 p.
10. Wilson Colin Science fiction as existentialism / Colin Wilson. – Bran's Head Book Ltd, 1978. – 16 p.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2011